

УДК 159.9.019.4 – 057.87

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Марчук Л.М., к. психол. н., доцент
кафедри педагогіки та психології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено особливості розвитку когнітивного компонента асертивної поведінки студентів-психологів. Розглянуто значення «асертивності», «асертивної поведінки» у професійному становленні майбутніх психологів.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, когнітивний компонент, соціальна позиція, професійне становлення, самопізнання, самовдосконалення.

В статье исследовано особенности развития когнитивного компонента асертивного поведения студентов-психологов. Рассмотрено значение «асертивности», «асертивного поведения» в профессиональном становлении будущих психологов.

Ключевые слова: асертивность, асертивное поведение, когнитивный компонент, профессиональное становление, самопознание, самосовершенствование.

Marchuk L.M. THE PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF THE COGNITIVE COMPONENT OF STUDENTS'S (FUTURE PSYCHOLOGISTS) ASSERTIVE BEHAVIOR

The author investigates the peculiarities of development of the cognitive component of students's (future psychologists) assertive behavior. The meaning of assertiveness and assertive behavior in the professional development of future psychologists is considered.

Key words: assertive behavior, cognitive component, social position, professional development, self-knowledge, self-improvement.

Постановка проблеми. У професійному становленні майбутніх психологів головне місце має бути відведено формуванню асертивної поведінки через розвиток упевненості, мотивації досягнень, вольового самоконтролю, зниження тривожності та сприяння соціально-позитивній установці у взаємодії в студентській групі. Завдяки цьому фактору у майбутнього фахівця проявляються такі професійно-важливі якості: здатність до самостійного регулювання власної поведінки, незалежність від зовнішніх впливів і оцінок; знання власних прав та обов'язків; адекватне оцінювання себе й оточуючих; усвідомлення особистих потреб та інтересів; повага до прав та інтересів інших людей; здатність досягати поставлених цілей, не маніпулюючи іншими; уміння переконувати, завойовувати прихильність, звертатись за порадою чи допомогою до інших учасників міжособистісної взаємодії тощо. Структурні компоненти формування асертивної поведінки у професійному становленні психолога (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-оцінний та регулятивний) складають цілісну картину досліджуваного феномена, завдяки якому будуються такі взаємини з навколишнім світом, які сприяють творчому зростанню, розширенню ступеня свободи та саморозвитку на основі відповідальності за вибір

власних почуттів, дій і стосунків із собою та іншими суб'єктами соціальної взаємодії.

Надаючи пріоритетності когнітивному компоненту, Л. Подоляк, В. Юрченко стверджують, що професійне навчання відіграє надзвичайно важливу роль у професійному становленні майбутнього фахівця, оскільки збагачує когнітивну сферу студента професійними знаннями, уміннями та навичками, розвиває професійне мислення, формує модель професійної (асертивної) поведінки [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів асертивної поведінки особистості здійснено у працях Н. Ануфрієвої, Г. Балла, Є. Головахи, О. Донченко, І. Кона, М. Савчина, Л. Сохань, В. Татенка, Т. Титаренко, О. Хохлової та ін. Учені розглядають її в контексті життєвих сенсів і роблять акцент на необхідності підвищення суб'єктності життєдіяльності (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Кон, С. Максименко, В. Москаленко, В. Моляко, В. Семиченко, С. Рубінштейн); навчанні молодих людей умінню розпоряджатися своїм життям, робити його предметом власної свідомості та волі (А. Анцупов, Д. Бокум, С. Гинзер, Г. Крайг, А. Шипилов та ін.); здатності долати труднощі; бути впевненим у собі та своєму призначенні (В. Каппоні, Т. Новак, С. Нартова-Бочавер); відчувати внутрішню потребу у свободі; адекватно

оцінювати себе та інших учасників міжособистісної взаємодії (А. Андрієнко, М. Медведєва); чітко планувати дії, ясно висловлювати почуття, шанобливо співпрацювати з партнерами, доносячи до них свою позицію (В. Галицький, О. Мельник, В. Синявський).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження когнітивного компонента асертивної поведінки, особливостями якого є: знання про себе (самопізнання) та власні можливості; визначення цілей та прагнень у навчально-професійній діяльності; самовдосконалення та самооцінка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі професійного становлення особистості психолога мають бути сформовані своєрідний «психологічний світогляд» як певний тип життєвої філософії, побудована на його основі структура цінностей, спрямованість особистості, розвинені навички професійного спілкування, уміння керувати процесом взаємодії з іншими, навички саморегуляції, розвинена професійна інтуїція, специфічна «Я-концепція», альтруїстські установки тощо, оскільки для психолога власна асертивна поведінка є важливим інструментом у роботі [2; 3, с. 7-16; 4].

Резервами особистісного зростання студентів, за К. Абульханова-Славською [1], В. Семиченко [12], Л. Подоляк [8], є: соціальні впливи на особистість і її активність, спрямованість на самовдосконалення і самозміни, самореалізацію. Є. Нікітіна, Н. Харламенкова пов'язують їх з асертивною поведінкою, обґрунтовуючи тим, що асертивність - це адекватна оцінка ситуації і своєї поведінки, шлях до самореалізації та саморозвитку. Процес становлення «Я» як професіонала породжує велику потребу в самовираженні й самореалізації, в «апробації» своїх сил і можливостей, в існуванні тісного зв'язку між указаними категоріями, які полягають у здатності особистості адекватно визначитися із власними вимогами, що можна вважати основою для позитивних переживань успіху. Завдяки ним, стверджує С.Максименко, розкривається асертивна поведінка особистості психолога. На переконання вченого, рефлексивне осмислення себе і власного місця у світі дозволяє людині «йти своїм шляхом, самостійно обираючи темп, час, зупинки, супутників або ж невротично, фанатично йти вперед, не розбираючи дороги» [6, с. 68-72].

Асертивність є необхідною умовою існування особистості як суб'єкта активності, здатного до самостійного вибору напрямку фахового розвитку, життєвих цілей. Здатність до асертивної поведінки розвивається на підставі самоаналізу, високого ступеня відповідальності, виваженості,

ініціативності, прагнення до самопізнання, саморозвитку, впевненості, цілеспрямованості, наполегливості, інтуїції, умінні прогнозувати події, ерудованості. Синтезуючись у єдиний ряд, усі ці якості визначають асертивну поведінку майбутнього фахівця.

Отже, під асертивною поведінкою психологів розуміємо самоутвердзувальну активність, що виражається в самостійності, незалежності від інших, в умінні відстоювати свої права та думки при самоповазі й повазі до інших.

В. Шамієва визначає структуру асертивності як таку, що складається із трьох компонентів: когнітивно-сміслового, афективного та поведінкового. У когнітивно-смісловому компоненті асертивності містяться орієнтування й адекватна оцінка ситуації, продуктивне перетворення проблемних ситуацій (гнучкість мислення). Афективний компонент включає прийняття іншого, впевненість у собі, довіру до себе. Поведінковий компонент виявляється у незалежності, відповідальності, наполегливості, готовності до ризику та конструктивної агресії [13, с.79-83].

Як зазначає Д. Леонт'єв, асертивність – це стабільна особистісна характеристика, що має наступні структурні компоненти: особистісний, когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий. Учений обґрунтовує це тим, що особистісний компонент представлений як високий рівень самооцінки й самоповаги людини; емоційно-ціннісний – як сміливість у соціальних контактах, уміння керувати своїми реакціями, прийняттям іншого, впевненістю у собі, довірою до себе; когнітивний – як переконання людини у власній ефективності, гнучкості мислення, адекватній оцінці ситуації; поведінковий – у виявленні незалежності, відповідальності, наполегливості, готовності до ризику й конструктивної агресії [5, с.19-29].

Когнітивний компонент містить обізнаність щодо змісту, показників і чинників асертивної поведінки, особливостей їх прояву в майбутній професійній діяльності. Основними його факторами є: знання про себе (самопізнання), власні можливості, спрямовані на їх реалізацію; визначення цілей та прагнень у навчально-професійній діяльності; прогнозування саморозвитку та саморуху; визначення свого «Я» у навколишньому світі на основі усвідомлення смислів і цінностей свого життя (смісложиттєві орієнтації); орієнтування й адекватна оцінка ситуації; доцільне варіювання способів дії і продуктивне вирішення проблемних ситуацій.

Отже, когнітивний компонент асертивної поведінки полягає в аналізі цілей, що

ставити перед собою людина у прагненні зайняти бажане місце; потребі самоаналізу власного вибору, що здійснюється на основі тих чи інших особистісних вимог; потребі у розумінні того, як оцінюють її інші люди; здатності до самоспостереження, самопізнання власних якостей, вчинків, дій та можливих суб'єктивних труднощів на шляху їх здійснення на основі оцінки цих якостей наставником, особистим психологом, іншою довіреною особою; здатності до обмірковування, аналізу своїх дій та вчинків, правильного розуміння себе, власних нахилів та здібностей, рис характеру; аналізі правильно розроблених реальних цілей, планів діяльності (з урахуванням думок інших людей); здатності контролювати себе, власні думки, вчинки, дії, усвідомлюючи, що від цього залежить успіх у поведінці та діяльності (прислуховуватись до оцінки результатів власної діяльності іншими людьми); здатності будувати свої життєві цілі на основі власних особливостей, властивостей і можливостей; почуття власної гідності, поваги до себе, віри в себе [9, с. 108-111].

У нашому дослідженні особливості розвитку когнітивного компонента асертивної поведінки визначались за рівнем обізнаності досліджуваних щодо розуміння поняття «асертивна поведінка». Для вивчення рівня сформованості уявлень студентів про асертивність як особистісну якість поведінки студентів-психологів було використано анкету «Асертивна поведінка особистості» (авторська розробка), питання якої були спрямовані на виявлення обізнаності досліджуваних психологів щодо сутності, рівнів і чинників асертивної поведінки, а також особливостей її прояву в професійній діяльності психолога. Анкета призначена для оцінки асертивності – здатності не діяти на шкоду кому-небудь, поважати права інших людей і при цьому не дозволяти їм зашкодити собі. Бажаної мети людина досягає, не заподіюючи зла навколишнім, домагається свого, не маніпулюючи опонентами за допомогою почуття провини або яким-небудь іншим прийомом емоційного шантажу. Асертивна особистість уміє схилити інших до надання їй допомоги або люб'язності, не замикається в собі, отримуючи відмову в тому, на що вона не має права розраховувати. При зіткненні інтересів здатна домовитись і знайти компромісне рішення, яке задовольняє обидві сторони.

При цьому, спираючись на підхід С. Медведєвої, наприкінці опитування досліджуваним пропонувалось закінчити фразу «Я поведжуся впевнено, якщо...» [7, с. 234-240].

На першому етапі пілотажного дослідження нами визначались особливості майбутніх психологів (перший і четвертий курс навчання)

ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Аналіз даних за результатами анкетування показав: більшість опитаних нами респондентів виявили недостатню обізнаність щодо сутності та природи асертивної поведінки. На запитання про досліджувану якість утруднення спостерігалось у переважної більшості респондентів, які відповідали: «не знаю», «а що це таке?», «не можу сказати». Студенти третього, четвертого курсів (92,7%) свої міркування висловлювали у такий спосіб: «це щось пов'язане з агресивністю або експресивністю», «думаю, що це неадекватність, імпульсивність», «мотивація, спрямована на виконання діяльності, яку людина не хоче виконувати», «асертивність вимагає зусиль, якоїсь внутрішньої дії чи механізму». Тільки у 7,3% опитаних нами студентів простежувались відповіді про впевненість і самовпевненість, самодостатність тощо.

Якщо для студентів питання «асертивність» викликало труднощі, то у визначенні поняття «асертивна поведінка» спостерігалась дещо динамічніша реакція. Наведемо окремі відповіді студентів, які варті уваги: «впевненість у собі»; «впевнена у своїх думках і вчинках»; «повний самоаналіз»; «самостійність у прийнятті рішень» тощо. Тобто поняття «асертивна поведінка» студенти ідентифікували зі здатностями особистості. Тільки в незначній кількості досліджуваних спостерігалась диференціація цих визначень. Для прикладу – «відчуття своєї правоти»; «повна самостійність і незалежність у своїх діях і вчинках»; «рівень особистісних домагань» тощо.

Запитання «як асертивна поведінка впливає на рівень засвоєння знань з метою оволодіння майбутнім фахом» переважна більшість студентів (23,4%) не ідентифікувала з асертивною поведінкою, з можливими успіхами в оволодінні обраною професією. Лише незначна кількість опитаних (1,5%), особливо студенти IV курсу, зауважили, що їм не вистачає цієї здатності для оволодіння і просування у своїй професії, оскільки відчують «страх», «тривожність», «почуття невірноваженості», «почуття бути невизнаним у розв'язанні ситуацій, із якими можуть звернутись клієнти». Були й такі відповіді студентів, що асертивна поведінка, хоч і не заважає їм у професійному становленні, однак і не приносить особливих досягнень, оскільки для них важливішим є вплив власного «Я» на розв'язання ситуації. Наприклад: «...якщо я можу вплинути на

щось, у тому числі і на якість навчання, тоді я отримаю задоволення, а якщо ні – то я і не впливаю» або «я не пропускаю заняття навіть тоді, коли вони не приносять мені задоволення, інтерес чи - ні».

Привернули увагу відповіді, що містили такі твердження: «на рівні, на якому зараз перебуваю, асертивна поведінка допомагає»; «...у нових ситуаціях я почуваю себе дуже некомфортно, через що часто намагаюсь прораховувати наперед усі можливі ситуації, які можуть трапитись зі мною». Звичайно, подібних відповідей одиниці, всього 3%.

Отримані дані дозволяють зробити висновки про відсутність у студентів чітких уявлень про асертивну поведінку особистості майбутнього психолога, її особливості, механізми виявлення на рівні теоретичного обґрунтування.

Щодо відмінностей між агресивною та пасивною (невпевненою) поведінкою респонденти мали більшу поінформованість, відповідно, і більш глибокі знання. Визначаючи їх, студенти схилились до виділення певних ознак: характеристика голосу (гучність, тон, крики), жестикуляції (рухи рук, удари), змісту мовлення (образи, погрози або виправдання), емоційні прояви (гнів, злість, почуття провини). Зауважимо, що запропонований перелік не є достатньо повним. В описі відмінностей практично не виокремлювались такі характеристики поведінки, як контакт очей, дистанція спілкування, обґрунтування вимог тощо.

Порівнюючи отримані результати із запропонованою В. Ромеком [10, с. 132-138; 11, с. 3-14] ієрархією джерел упевненості / неупевненості, можна відзначити, що найменше у студентів виражена поведінкова основа прояву впевненості, більшою мірою – когнітивна (знання про свою правоту) й емоційна (відсутність страху та гарне самопочуття). В умовному розподілі джерел на три виділені групи навичок (стереотипів) поведінки неупевненість є основою піраміди. Привертає до себе увагу фактична відсутність опису ситуацій, пов'язаних із відкритим вираженням емоцій і розумінням власних бажань та почуттів.

Відповідаючи на запитання про знання своїх особистих прав, студенти показали більшу поінформованість. Класифікуючи їх, брали до уваги рангування особистих прав, визначених ученими [14, с.744-747; 15, с. 19-24]. Назвемо їх: «право одержувати те, за що сплачено»; «право на успіх»; «право робити помилки й відповідати за них»; «право на самотність». Ці права, (особливо право на отримання повноцінної, кваліфікованої освіти) вказали майже всі

опитані, що свідчить про достатній рівень поінформованості студентів із цього питання.

Найменша кількість отриманих нами відповідей стосувалась питань, пов'язаних зі знаннями про права, які стосуються «незалежності», «відмови на прохання, не вважаючи себе при цьому егоїстичним і не відчувачи при цьому провини перед собою чи перед кимось», «звертатися з будь-яким проханням» тощо. Здійснюючи аналіз відповідей студентів та уточнюючи їх, було зроблено такі висновки: більшість опитаних розуміють, наприклад, право на незалежність як «альтернативну складову сенсу життя», а відмову на прохання – «як образу з боку інших», «небажання допомогти, підтримати, зрозуміти». Отже, таке розуміння ними своїх прав свідчить про недостатню поінформованість студентів щодо особистого права на незалежність у його проявах.

Для цілісного уявлення сформованості асертивної поведінки майбутніх студентів у їх професійному становленні було проведено опитування, за яким досліджуваним пропонувалось закінчити фразу «Я поведжуся впевнено, якщо...». Отримані відповіді класифікувались за такими параметрами асертивної поведінки: внутрішніми механізмами (саморефлексія) – «впевнений» і «впевнений завжди», «знаходжусь у звичній атмосфері, а у незнайомій намагаюся діяти незалежно від ситуації», «впевнено знаю своє діло», «якщо розуміюся в ситуації», «я маю хорошу основу, тому впевнена у собі», «коли мене слухають» тощо (38%); зовнішніми ознаками – «маю гарний вигляд, який мене не підводить» (16%); підтримки інших – «коханої людини», «близьких людей», «друзів» (29%); емоційних подразників: «гарному настрою», «коли на мене ніхто не тисне», «коли я нікого не боюся, у мене немає страху» тощо (17%).

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження когнітивного компонента асертивної поведінки ґрунтувалось на результатах авторської анкети, діагностичні питання якої спрямовувались на виявлення обізнаності опитуваних щодо сутності, рівнів і чинників асертивної поведінки та особливостей її прояву в професійній діяльності психолога. За результатами дослідження у майбутніх психологів констатовано переважаючу середнього та низького рівнів сформованості когнітивного компонента асертивної поведінки (79,9% і 11,7%) відповідно. Виявлено, що 91,6% майбутніх психологів мають утруднення у визначенні сутності асертивної поведінки загалом та асертивної поведінки майбутнього психолога зокрема. Таким чином, робота з

формування асертивної поведінки повинна бути спрямована на розвиток когнітивного компонента, що є недостатньо сформованим (високий рівень розвитку мають тільки 8,4% випробовуваних), натомість за середніми показниками когнітивний компонент є найвищим (79,9%)

Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні та дослідженні структурних компонентів (ціннісно-мотиваційного, рефлексивно-оцінного та регулятивного) формування асертивної поведінки у професійному становленні психолога, зміст яких дасть можливість дослідити стан сформованості асертивної поведінки, що буде підставою для визначення пріоритетних напрямів роботи на формувальному етапі експерименту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Белокрылова Г. Профессиональное становление студентов-психологов: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Г. Белокрылова – М., 1997. – 187 с.
3. Буякас Т. Основания и условия профессионального становления студентов-психологов / Т. Буякас // Вестник МГУ. – 2005. – № 2. – С. 7–16. – (Серия 14: Психология).
4. Варфоломеева О. Профессиональное становление психолога-психотерапевта: [монография] / О. Варфоломеева. – К.: ГП «Информационно-аналитическое агентство», 2008. – 428 с.
5. Леонтьев Д. Гуманистическая психология как социокультурное явление / Д. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / [под ред. Д. Леонтьева, В. Щур.] – М.: Смысл, 1997. – С. 19–29.
6. Максименко С. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності / С. Максименко, О. Пелех // Рідна школа. – 1994. – №3–4. – С. 68–72.
7. Медведева С. Асертивність майбутніх практичних психологів: досвід вивчення / С. Медведева // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський зб. наук. пр. / ред. кол.: В. Бех, К. Богомаз, Л. Бурлачук та ін.; гол. ред. О. Скідін. – Одеса: Астропринт, 2008. – Вип. 39–40. – С. 234–240.
8. Подоляк Л. Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрів і аспірантів / Л. Подоляк, В. Юрченко. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
9. Подоляк Н. Психологічні особливості асертивності / Н. Подоляк // Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2010. – №9. – С. 108–111.
10. Ромек В. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии / В. Ромек // Психологический вестник. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1996. – Вып. 1, Ч. 2. – С. 132–138.
11. Ромек В. Уверенность в себе. Этический аспект / В. Ромек // Журнал практического психолога. – 1999. – № 9. – С. 3–14.
12. Семиченко В. Психология личности / В. Семиченко. – К.: Видавець О. Ешке, 2001. – 427 с.
13. Шамиева В. Ассертивность в структуре личности субъекта адаптации / В. Шамиева, К. Воробьева // Социально-гуманитарные науки на Дальнем Востоке: сборник статей. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2009. – № 4. – С. 79–83.
14. Flowers J. Goalclarity as a component of assertive behavior and a result of assertion training // Journal of Clinical Psychology. 1978. Vol. 34, № 3, July. P. 744 – 747.
15. Gupta M., Hooda R., Kumar J. Effect of different techniques of assertiveness training on students self concept // Recent Researches in Education and Psychology. 2002. № 7. P. 19–24.